

کوک دوتار در ردیف جهانی

پرونده شهرآرا به مناسبت «ثبت جهانی مهارت ساختن و نواختن دوتار» در یونسکو با گفتاری از محمدرضا درویشی، کیوان ساکت، هوشنگ جاوید، محمد یگانه، محمد حقگو، عزیز تنها و اسفندیار تخم‌کار

گروه هنر ا روزی نیست که صدای دوتار خراسان در شرق و شمال و جنوب آن گوش نسیم را نوازاد. صدای دوتار، سوار بر باد صبا در جهان پیچیده است و امروز آن‌هاش بر هر کوی و برزنی شنیدنی‌تر از گذشته شده است. پیوستن دوتار، میراث ماندگار خراسان به میراث جهانی را باید مبارک دانست و باید این فرخنده خبر را به اهالی موسیقی مقامی خراسان بزرگ شادباش گفت. از همان نسیم خوش‌خبر پیغامی آمده که پرونده ثبت جهانی «مهارت ساختن و نواختن دوتار» در فهرست معرف میراث فرهنگی ناملموس بشری یونسکو (موضوع ماده ۱۶ کنوانسیون ۲۰۰۳) به ثبت جهانی رسیده است. بهروز و جدانی، پژو‌هشگر حوزه موسیقی، تهیه‌کننده، تدوینگر نهایی و مدیر پرونده ثبت جهانی «مهارت ساختن و نواختن دوتار» گفته است که این اتفاق مبارک در چهاردهمین نشست کمیته بین‌دولتی کنوانسیون پاسداری از میراث فرهنگی ناملموس (معروف به کنوانسیون ۲۰۰۳) که در تاریخ ۹ تا ۱۲ دسامبر سال ۲۰۱۹ (۱۸ تا ۲۳ آذر ۱۳۹۸) در شهر بوگو تا پایتخت جمهوری کلمبیا، رقم خورده است. یقیناً جمع‌آوری اسناد و مدارک مستند و مستدل برای تشکیل پرونده بدون همکاری محققان، نوازندگان، سازندگان، فرושندگان، مؤسسات موسیقی، استادان دانشگاه و انجمن‌های استان خراسان رضوی، خراسان جنوبی، خراسان شمالی، گلستان و مازندران میسر نبوده است. همان‌گونه که جدانی در یادداشتی که به همین مناسبت منتشر کرده از مجتبی قیطانی، رئیس انجمن موسیقی خراسان رضوی، به‌طور ویژه قدردانی کرده و همیاری او را پایه اصلی و اساسی این پرونده خوانده است: «مايلم از آقای مجتبی قیطانی، محقق و دوتارنواز جوان خراسانی بابت تهیه اسناد اعم از مدارک صوتی و تصویری و رضایت‌نامه‌های لازم برای ثبت در پرونده یادشده از استان خراسان رضوی تشکر و یژه‌ای بنمایم. اسنادی که او تهیه کرد و می‌منت در اختیار من قرار داد بخشی از پایه‌های اساسی پرونده را تشکیل می‌دهند.» هرچند ثبت جهانی دوتار خراسان امیدهایی را در دل‌ها می‌افروزد، با این حال بیم‌هایی را هم در کنار خود دارد. پیش‌کسوتان موسیقی و آن‌هایی که چراغ انجمن موسیقی مقامی را در ایران روشن نگه داشته‌اند بیم این را دارند که با ثبت جهانی دوتار، غبار غفلت بر شانه مسئولان بنشیند و از تلاش بیشتر برای ترویج و اشاعه آن باز مانند. هنرمندان موسیقی این ثبت را شروع راهی برای گسترش موسیقی مقامی در ایران و جهان می‌دانند و یقین دارند اگر پشت دوتار را نکیریم، از این ساز زندگی صدای حزن آلودی شنیده خواهد شد. آنچه در ادامه می‌خوانید ماحصل گفت و گوی شهرآرا با چند تن از بزرگان موسیقی ایرانی درباره این رویداد مهم موسیقایی است.

جلب توجه جهانیان به موسیقی خراسان

کیوان ساکت، موسیقی‌دان و نوازنده مشهور درباره اهمیت ثبت جهانی اجرا و ساخت دوتار توضیح می‌دهد: زمانی که نهاد جهانی یونسکو تأیید می‌کند که یک اثر هنری یا بنای باستانی یا یک محیط، اثری متعلق به فرهنگ جهان است و لازم است مورد حمایت و نگهداری قرار گیرد برای این کار بودجه‌ای سالانه اختصاص می‌دهد که معمولاً به نهادهای دولتی پرداخت می‌شود تا صرف اشاعه و حمایت از هنر و هنرمند و آثاری این‌گونه شود. ساکت مهم‌ترین حسن ثبت جهانی دوتار را در تلاش یونسکو برای حفظ این هنر و ساخت ساز دوتار می‌داند و آن را رویدادی صدردست مثبت برای موسیقی ایران و خراسان تلقی می‌کند. این موسیقی‌دان با بیان اینکه مناطق مختلف کشور هر کدام ساز خاصی دارند که آن ساز نشانگر هویت و بخشی از فرهنگ آن‌هاست، می‌گوید: «دوتار متعلق به خراسان است و با ثبت آن از سوی یونسکو توجه علاقه‌مندان به فرهنگ در تمام دنیا به این بخش از موسیقی و اقلیم ما جلب می‌شود.» به نظر ساکت اگر بودجه‌ای که از طرف یونسکو می‌آید با بودجه‌ای که خود دولت ایران باید به آن اضافه کند، صرف هنرمندان موسیقی نواحی ایران در شمال و جنوب خراسان شود، اتفاقات مثبتی برای این موسیقی و هنرمندانش رخ می‌دهد.

بی‌حمایت، این درخت می‌خشکد

استاد محمدیگانه، سازنده، نوازنده دوتار و خواننده که از بخشی‌های موسیقی مقامی شمال خراسان محسوب می‌شود، دوتار را شناسنامه موسیقی ایران می‌خواند و با استناد به قدمتش در متون کهنی که به جا مانده آن را شایسته جهانی شدن می‌داند: «اینکه یونسکو دوتار را به عنوان یک ساز جهانی شناخته است نشان از ظرفیت آن دارد. مقام‌هایی که در کنار نواختن دوتار به شنونده عرضه می‌شود اصیل است و همه با داستان‌هایی که از گذشته نقل می‌کنند ظرفیت جهانی شدن را برای این میراث که آن را تنبور خراسان هم می‌گویند به وجود می‌آورند. مسئولان هم نباید این را فراموش کنند که از دوتارنوازی و هنرمندان این رشته حمایت کنند تا دوتار بتواند برای جوانان و آیندگان بماند.» به نظر این پیش‌کسوت موسیقی مقامی هر چه داریم باید خرج کنیم تا این موسیقی پابر جا بماند و موجبات احترام به این هنر ایجاد شود. امیدوارم این اتفاق خوب بهانه‌ای باشد تا به هنرمندان این عرصه کمک شود از وضعیت بدی که در امرار معاش خود دارند خارج شوند. هنرمندانی که با این رنج و زحمت این میراث را حفظ کرده‌اند اما از حداقل‌های زندگی بی‌بهره‌اند. پیش‌کسوتان موسیقی مقامی مانند تنه یک درخت‌اند، هر چه این تنه تقویت و حمایت شود شاخ‌وبرگ بیشتری هم خواهد داشت. اگر این هنر و هنرمندان پیش‌کسوتش حمایت نشوند، جوانه‌ای که موسیقی مقامی در میان نسل جوان زده و آن‌ها را به خود جلب کرده خشکیده خواهد شد و درخت تنومند موسیقی مقامی پابر جامی ماند.

فرصتی برای ثبت فرهنگ‌های بومی

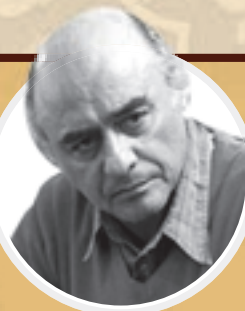
به گفته محمد حقگو، آهنگساز و موسیقی‌دان، فرهنگ‌های بومی و ابزار و وسایل آن به‌ویژه در حوزه هنر به دلیل ثبت‌نشدن، دالما در حال تغییر هستند، تغییری که طبیعی است و نمی‌توان جلوی آن را گرفت: «به‌طور مثال وقتی به پرده‌بندی ساز دوتار نگاه کنید، می‌بینید در طول تاریخ با تغییر ذائقه هنرمندان بومی معمولاً این ساختار هم در ساز عوض می‌شود.» به گفته او ثبت‌سازی که از بطن جامعه بیرون می‌آید در جایی معتبر، می‌تواند تکامل آن را تأیید کند که ثبت شده نشان دهد و این اتفاق با توجه به ثبت‌نشدن فرهنگ‌های بومی باید خیلی پیش‌تر از این‌ها نیز صورت می‌گرفت. به نظر حقگو، با توجه به اشکال و ترکیب‌بندی‌های مختلف ساز دوتار در کل پهنه خراسان باید ثبت آن را به فال نیک گرفت. اما این آهنگساز به اثرات این ثبت برای هنرمندان این حوزه خوش‌بین نیست. او با اشاره به سابقه ثبت سایر سازها و دیگر مواردی این چنینی تصریح می‌کند: هر بهر‌ه‌ای که از سمت این ماجرا به کشور رسیده، در لایه‌های اولیه دولت حل شده و چیزی به دست هنرمندان نرسیده است. در واقع یک اقتصاد میلیاردی است که کسانی خاص از آن بهره می‌گیرند. او تنها دلخوشی خودش از این اتفاق را به عنوان کسی که در رشته موسیقی فعالیت می‌کند، بحث ثبت شدن شیوه‌های اجرا و ساخت دوتار در سال ۱۳۹۸ مطرح می‌کند.

در سوگ دوتارنواز خراسانی

رمضان سلمانی بر دوی در سن ۹۱ سالگی از دنیا رفت

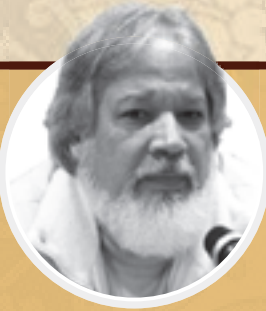

استاد رمضان سلمانی بر دوی از دوتارنوازان شاخص موسیقی شمال خراسان روز پنجشنبه ۲۱ آذر از دنیا رفت و گنجینه دیگری از این موسیقی‌کهن اسیر خاک شد. سلمانی در روستای «بردر» در پنج‌کیلومتری جنوب‌غربی باجگیران در سال ۱۳۰۷ به دنیا آمد. پدرش استاد محمد حسین بر دوی نیز نوازندگان چیره‌دست دوتار بود. رمضان سلمانی همچنین از شاگردان هنرمند دوتارنوازی مرحوم رحیم‌خان بخشی است که بیش از ۶۰ سال سابقه دوتارنوازی و مقام‌نوازی دارد. او از قدیمی‌ترین روایتگران موسیقی کرمانجی منطقه به شمار می‌رفت که با حرفه سلمانی امرار معاش می‌کرد. به گفته محمدرضا محمدی معاون اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان، «صوری نمونه‌آثر صوتی و تصویری استاد سلمانی در ۲ پرونده موسیقی ثبت شده و در فهرست نمونه میراث ملموس یونسکو استفاده شده است. لازم به ذکر است روز گذشته پیکر این هنرمند از محل اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی شهرستان قوچان با حضور هنرمندان تشییع و در باغ بهشت این شهر به خاک سپرده شد. یادش گرامی و نوایش ماندگار.

ثبت جهانی تنها، پشتوانه است

استاد محمدرضا درویشی آهنگ‌ساز، پژوهشگر موسیقی نواحی و مؤلف دائرةالمعارف سازهای ایران، ثبت جهانی مهارت ساختن و نواختن دوتار را به اهالی موسیقی تبریک گفت و این را مقدمه‌ای برای حفظ و حراست از میراث موسیقی خراسان دانست: نمی‌گویم این اتفاق خوبی نیست، اتفاقاً خیلی هم مثبت است اما باید توجه داشت ثبت تنها، کمکی به اشاعه موسیقی مقامی نمی‌کند. اصل آن است که دوتار میان مردم اشاعه داده شود. ترویج و اشاعه هم به هر شکلی بی‌فایده است. باید گسترش و توجه به هنر ساختن و نواختن دوتار خراسان به شکل اصیلش صورت پذیرد. به گفته این موسیقی‌شناس قومی، ثبت جهانی برای موسیقی مقامی مانند یک پشتوانه عمل می‌کند: این یک پشتوانه برای موسیقی و بسیار مهم است اما تضمین ماندگاری نیست، اینکه گمان کنیم دوتار خراسان ثبت جهانی شد پس ماندگار می‌شود غلط است. ماندگاری آن در اشاعه درست و اصولی آن است. ثبت جهانی آن یک پشتوانه روانی است. یک پشتوانه برای اینکه جوان‌ها به سازی که در دست می‌گیرند دلگرم شوند. دلگرمی به اینکه دوتار ما و موسیقی مقامی ما را جهان به رسمیت شناخت، حالا بروند پیش استادان باقی‌مانده بنشینند و کار کنند. این توصیه من به جوان ترهاست. به آن‌ها می‌گویم دل خوش به این چیزها نباشند و برای ماندگار شدن موسیقی مقامی و سازهایش آن را فراموش نکنند.

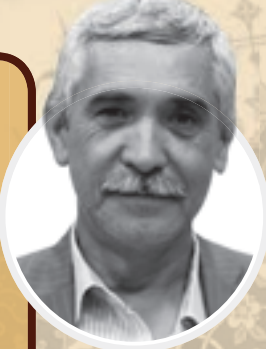
به پز دادن این ثبت جهانی اکتفا نکنیم

به نظر هوشنگ جاوید، پژوهشگر موسیقی نواحی ثبت جهانی ساخت و اجرای دوتار تنها در زمینه جلب حمایت‌های بهتر از هنرمندان سازنده و نوازنده دوتار می‌تواند امری کمک‌کننده باشد. او با اشاره به نبود حمایت واقعی از هنرمندان این حوزه می‌گوید: وقتی ثبت جهانی صورت می‌گیرد، علاوه بر حمایت‌های مادی خارجی باید از داخل هم حمایت‌هایی صورت گیرد تا فرهنگ لازم ایجاد شود. به‌طور مثال باید یک بخش از تولیدات رسانه‌ای ما به این موضوع بپردازد، مکتب‌خانه‌های لازم در حوزه شیوه‌ها ساخت و نواخت ساز دوتار ایجاد شود و با موزه دوتارهای خراسان شکل بگیرد. با این اتفاقات است که نسل آینده می‌تواند این فرهنگ را همچنان ادامه دهد. جاوید بر این باور است که ثبت جهانی نواختن و ساختن دوتار اتفاق خوبی است اما در ادامه راه روش‌ها و نوع نگاه نسبت به این قضیه از داخل و برخورد دستگاه‌های فرهنگی با آن بسیار مهم است. این پژوهشگر با بیان اینکه ثبت جهانی به تنهایی کار ساز نیست، می‌گوید: به نظر من میراث فرهنگی و اداره‌های ارشاد ۳ استان خراسان باید به دنبال پیدا کردن راهکارهایی برای بهره‌گیری از دوتار برای انتقال این فرهنگ به جامعه آینده و همچنین معرفی آن به جهان باشند. در واقع باید به سمت عمل رفت و به پز دادن این ثبت جهانی اکتفا نکنیم.

ثبت دوتار، پنجره‌ای رو به جهان گشود

عزیز تنها، دوتار نواز و پژوهشگر موسیقی مقامی که چندی پیش کتاب نت‌نویسی مقام‌های موسیقی مقامی خراسان از او منتشر شد، باور دارد این ثبت باعث می‌شود حداقل ماهیت دوتار برای آیندگان حفظ شود: «ما در گذشته‌ها سازهایی داشتیم همانند تنبوره تالشی که به علت مهجور ماندن آن ساز و البته نبود رسانه با مرگ تمامی نوازندگان این ساز به فراموشی سپرده شد. تا حدی که امروزه هیچ مقام و نمونه پنجه‌ایی از آن ساز در دسترس نیست. ثبت این سازها مانند دوتار خراسان می‌تواند حداقل این میراث را برای ما از گزند محفوظ بدارد. هر چند تلاش‌های شایانی از طرف مرحوم محمد تقی مسعودیه و خانم فوزیه مجد و اکنون جناب محمدرضا درویشی صورت گرفته است که کمک به‌سزایی برای زنده نگه داشتن موسیقی مقامی بوده است.» به گفته این دوتارنواز خراسانی، ثبت جهانی آن کمی دیر اتفاق افتاده و باید زودتر از این‌ها جهان با هنر مردمان خراسان آشنا می‌شد: این ساز و این موسیقی با فرهنگ، رسوم و اعتقادات مردم خراسان گره خورده است و جا داشت این ساز با پیشینه قوی‌ای که دارد زودتر ثبت جهانی می‌شد. این ثبت، راه پژوهش را برای علاقه‌مندان هموار خواهد نمود. همچنین امید است این ثبت و اعلام آن به جهانیان بتواند باعث آشنایی اقوام دیگر (چه ایرانی و چه غیرایرانی) و به‌طور کل پژوهشگران علاقه‌مند به موسیقی با ساز دوتار باشد.

ثبت جهانی باید با حمایت همراه باشد

اسفندیار تخم‌کار، از سازندگان و نوازندگان شناخته شده دوتار معتقد است این ساز با توجه به قدمت چند هزارساله‌ای که دارد باید خیلی زودتر ثبت جهانی می‌شد. ولی در حال ثبت آن را در همین زمان نیز می‌توان به فال نیک گرفت. او با معرفی هنر ساخت ساز و نواختن دوتار به عنوان هنری که تا امروز به صورت سینه‌به‌سینه از پدر به پسر منتقل می‌شده، می‌گوید: این خبر خوش‌اگر با حمایت دستگاه‌های دولتی همراه باشد، می‌تواند اتفاقات خوبی برای هنرمندان این حوزه رقم بزند. به نظر تخم‌کار، ثبت جهانی مهارت ساختن و نواختن ساز دوتار در صورتی می‌تواند به ترویج شیوه‌های اجرا و ساخت دوتار منجر شود که از نوازندگان و سازندگان آن حمایت‌هایی نیز صورت بگیرد. این نوازنده می‌گوید، وقتی این روزها جوان‌ترها وضعیت افرادی چون او در حوزه موسیقی نواحی و همچنین نبود حمایت از آن‌ها را می‌بینند از حضور در این حوزه ناامید می‌شوند و از آن فاصله می‌گیرند. تخم‌کار باور دارد، ترویج، حفظ و اشاعه فرهنگ با حمایت صورت می‌گیرد. با این حال او براین باور است هر ثبت جهانی در حوزه هنر اتفاقی خوشحال‌کننده است.

یک‌سال از پرواز «پروانه» گذشت

مراسم سالگرد درگذشت حسینعلی پروانه در تربت جام برگزار شد

نخستین روز از دی‌ماه سال ۱۳۹۷ حسینعلی پروانه خواننده موسیقی مقامی در دیار جام به دلیل ایست قلبی درگذشت و روز گذشته نخستین مراسم سالگرد این خنیاگر باحضور هنرمندان و خانواده او در زادگاهش برگزار شد. استاد حسینعلی پروانه که تا آخرین لحظات حیاتش دست از خواندن و نواختن برنداشت، سال ۱۳۳۳ در تربت جام، به دنیا آمد و پیش از آنکه به موسیقی ورود پیدا کند ذکرخوانی می‌کرد و مداح و ذاکر اهل بیت بود. این استاد موسیقی مقامی در سال ۱۳۶۷ گروه موسیقی «ارمغان جام» را که بعدها به «عشاق شیخ جام» تغییر نام داد راه‌اندازی کرد. قطعه «...سرنّا» و «رویانشین» و «آلبوم «پیوند عشق» نیز از جمله آثار شاخص استاد پروانه است. این خنیاگر موسیقی شرق خراسان تولیدات و همکاری‌های بسیاری نیز با صداوسیما و همچنین حضور موفقی در جشنواره‌های مختلف موسیقی داشت و از او در شهریور ۹۶ در اولین همایش خنیاگران دیار جام در کنار ۱۷ استاد برگزیده دیگر موسیقی مقامی به پاس یک عمر فعالیت هنری تقدیر شد. یادش گرامی و آوازش مانا.